

ВІРШ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА “ТЕЧЕ ВОДА З-ПІД ЯВОРА...”: ОСОБЛИВОСТІ РОЗГОРТАННЯ ТЕМИ

У статті поезію Тараса Шевченка, написану 1860 р., проаналізовано з позицій лінгвістики вірша, герменевтики та міфопоетики.

Ключові слова: ідилія, тема, художній світ, образ, міф.

Vyacheslav Levytsky. Taras Shevchenko's poem 'The Water Flows from under a Sycamore': peculiarities of thematic development

The article analyzes Taras Shevchenko's poem written in 1860 from the viewpoint of linguistics, hermeneutics and mythopoetics.

Key words: idyll, theme, literary world, image, myth.

“Тече вода з-під явора...” [16, 366] – ідилія Т. Шевченка, написана 7 листопада 1860 р. в Санкт-Петербурзі. Чистовий автограф уміщено в “Більшій книжці” (Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. – Ф. 1. – Од. зб. 67. – Рукопис. – С. 322). Уперше опубліковано в журналі “Основа” (1861. – № 6. – С. 48) із неістотними виправленнями в р. 15. Вірш належить до групи творів 1859 – 1860 рр., позначених елементами автобіографізму і присвячених темі рідного життя (“Сестрі”, “Над Дніпровою сагою...”, “Л.”, “Якби з ким сісти хліба з’їсти...”, “Зійшлись, побрались, поєднались...” та ін.). Порушуючи проблему гармонійного утвердження людини у природі й суспільстві, Т. Шевченко осмислював обставини своєї самотності. Поет екстраполював роздуми про створення сім’ї на художній світ, сповнений досконалості. Справді, незадоволю до написання ідилії митець розірвав стосунки з Л. Полусмак. Він згадував про цю подію в низці листів 1860 р., зокрема до В. Шевченка (від 5 жовтня) і М. Макарова (від 31 жовтня, 5 листопада, 9 листопада). Нереалізованість Т. Шевченка-сім’янина компенсувалася посиленням інтересом автора до побуту дітей (власних небог, племінниці І. Сошенка, певною мірою – учнів Новостроєнської недільної школи в Києві).

Тяжючи до усвідомлення себе членом макрородини (пор.: [17, 213]) і до виходу поза особисті душевні колізії, Т. Шевченко звертається до уснопоетичної традиції. З нею корелює уявлення про довершену дійсність, яку розбудовано в аналізованому творі. Письменник використав низку народнописаних іконічних складників (рослинні та ін. образи-символи), синтаксичних фігур (паралелізм), а також наспівний 14-складовий вірш зі схемою (4+4+6)². Переліченими структурними елементами забезпечено надання почуттям “я”-поета типовості й водночас універсальності. Прикметно, що до сьогодні не виникло загальноприйнятого тлумачення жанру цього твору через співвідношення з генерикою фольклору. Наприклад, Ф. Колесса вбачав в інтерпретованій ідилії мотив української пісні “Сосід уже жито сіє...” зі збірки М. Максимовича “Малороссийские песни” (1827) [6, 201]. Г. Сидоренко не зараховувала поезію до пісень [13, 114]. Натомість С. Росовецький схарактеризував вірш як стилізацію народної пісні з оповіддю від гендерно нейтральної 3-ї особи [12, 328].

При розгортанні теми означено багатоманіття виявів художньої реальності та зв’язків між ними. З огляду на концепцію Н. Чамати, репрезентовану в “Шевченківській енциклопедії”, композицію ідилії організовано за принципом зіставлення іконічних компонентів на основі аналогії. Поезія складається із 3-х фрагментів, покликаних у різних аспектах розкрити процес співіснування всього суцього. Упорядкування сюжетних епізодів збігається із власне формальним

членуванням твору на октети. Згідно з підрахунками, із 57 повнозначних слів, ужитих у поезії, у 1-й строфі – зачині – використано найбільше іменників у статусі суб'єкта дії (6). Початковий октет також містить максимальну кількість синтаксичних одиниць із 2-складовою структурою (5). Зауважені риси засвідчують посилену описовість у моделюванні художнього світу. Автор конститує дійсність твору, називаючи складники краєвиду (потік, мальовничий рельєф тощо). Водночас природу сприйнято в русі: вода тече (р. 1), калина (“калинонька”) пишається (р. 3, 5) тощо. Динамічним постає й художній простір. Пейзаж деталізовано завдяки активному чергуванню ракурсів, переходам від одного образу до іншого: “Явор молодіє, // А кругом <...> верболози // Й лози зеленіють” (рр. 6–8).

2-а строфа – основна частина – характерна частотним застосуванням речень, поширених за рахунок іменникових другорядних членів. Ідеться про підкреслення об'єктів і ознак дії. У рр. 9–16 використано найбільше субстантивів із функцією додатка чи обставини (6). Вони вдвічі перевищують число іменників-підметів. Шевченко наголошує, що “хлюпошуться качаточка // Помеж осокою” (рр. 11–12), а “качечка впливає // З качуром <...>, // Ловить ряску, розмовляє // З дітками своїми” (рр. 13–16). Як наслідок – бачення відокремленості явищ природи, притаманне 1-й строфі, змінено на ідею єдності суцього, насамперед істот. Цьому сприяє вдавання до градації (згадка про пташенят переростає у змалювання всієї сім'ї качок). Прикметний також загальний образ – родина, членів котрої зафіксовано у зв'язках між собою.

Роль події – й основної, і побічної – набуває виняткової важливості у 3-й строфі (кульмінація, що припадає на кінцівку). Тут ужито 10 дієслів – логічних предикатів та об'єктів, проте лише 5 іменників у статусі суб'єктів. Відповідно до побудови октету активне начало, вирізнене у природі (“Тече вода” – р. 17; “Вода ставом стала” – р. 18), переймають персонажі-люди. Наприклад, “дівчá” не просто “прийшло <...> воду брати” (р. 19). Автор акцентує, що воно воду “брало, заспівало” (р. 20).

У цілому іменників у поезії застосовано більше, ніж дієслів (30 проти 20). Так унаочнено суб'єкт-об'єктні відношення, превалювання котрих поступово означається в семантиці всього твору. Саме на них автор орієнтує реципієнта в осмисленні зображеної дійсності. Показові також суб'єкт-об'єктні одночасні відношення, завдяки яким репрезентовано самопізнання автора й ліричних персонажів – дівчини та її батьків. Тема пошуків другої половини (обговорення, “кого <...> // Своім зятем звати?” – р. 24) видається відповідником згадуваних особистих переживань Шевченка.

Спостережені граматичні особливості поглиблено за допомогою стилістичних фігур. Зокрема, переважну незмінність ідилічного художнього світу посилено завдяки прийомам повтору: анафорі (“Тече вода” – рр. 1, 9, 17), епаналепсису (слово “вода” у рр. 17–18), епанастрофі (дублювання слова “брати” в різних формах на межі рр. 19–20). Прикметним виявляється вживання анафор усередині строф. Початкові фрагменти повторено в рр. 3 і 5 (“Пишається”), 19 і 21 (приблизний повтор “Прийшло” – “Вийшли”). Таким засобом марковано розподіл строф на дві частини, рівні за кількістю рядків і співвідносні за змістом. Продубльоване слово вміщено у 5-му р. 1-го і 3-го октетів. В обох випадках це початок нового речення, котре ґрунтується на розширенні теми попередньої фрази. Відповідно, може йтися про обрамлення 2-ї строфи, у якій відсутня анафора, конструкціями з однотипним задіянням фігури. У результаті композицію вірша наділено симетричністю. Простежена риса важить для розуміння іконічних і міфопоетологічних домінант. Справді, образ річки й ідентичний міф належать не тільки до центральних, а й до структуротворчих.

Розгортання сюжету в аспекті динаміки мислиться сумірним змальованій водоймі. Якщо в 1-й строфі натяково окреслено витік (вода “тече <...> з-під явора” – р. 1), то в завершальному октеті згадано гирло (“Вода ставом стала” – р. 18). Водночас симетрична стилістико-синтаксична побудова поезії – це певний аналог дзеркальної поверхні річки.

Окрім водойми, у художньому просторі наголошено на інших “медіанних локативах” і “власне медіативах” [14, 58-59], тобто означниках порубіжжя. Увесь пейзаж складається з об’єктів, котрі ототожнюються з межею: верху/низу (явір, калина, гора як відповідники світового дерева і світової осі [9, 311]); реальності/потойбіччя, природи/цивілізації (опозиція гай/садок, аналогічна до поширеного протиставлення селища і лісу, тобто людського світу і дійсності, ворожої до людини (див.: [10, 49])).

На змістовому рівні аналізу можливі кілька тлумачень вірша. Згідно з узвичаєним розумінням сюжетного руху у творі простежуємо єднання світів рослин, тварин і людей [3, 192]. Ідеться про послідовне розгортання в поезії теми родини. Кожна зі строф містить образ сім’ї, змодельований за переважання принципу умовності (1-й октет) або правдоподібності (2-й і 3-й октети). Суттєво, що першу з-поміж однорядних картин родини побудовано на основі етносимволіки. У зачині калина і явір, за традицією, асоціюються із жінкою та чоловіком. Це значення притаманне образам названих рослин як у фольклорі, так і в доробку самого Шевченка (балада “Причинна”, вірші “Чого ти ходиш на могилу?..”, “Ой три шляхи широкії...”, “Над Дніпровую сагою...” та ін.). Лози й верболози, котрі “зеленіють” (р. 8) довкола, доцільно співвідносити з дітьми. В українській міфології всі згадані рослини нерідко наділено тотожною семантикою. Наприклад, калина – символ “дорослості дівчини, або повносилої жінки взагалі”, задіяна у весільному ритуалі, лоза – “також символ дівочості” [5, 56]. У наступних епізодах при змалюванні сім’ї здійснено помітний відхід од засобів символізації. Автор веде мову насамперед про конкретні зразки родин (качина й людська спільноти). Водночас образи качки та селезня також можна зарахувати до системи символів: у весільних піснях вони маркують наречену та молодого [1, 406]. Упорядкування сюжету більшою мірою супроводжується поглибленням паралелізму поміж фрагментами. Ідилічність максимально виявлено в завершальному уривку. У 3-й строфі прийнято простежувати традиційну ситуацію, що передує видачі дівчини заміж. Діалог батьків про зятя мислиться запорукою успішного доньчиного майбутнього. Так письменник утверджує суголосність між людським щастям і красою природи як “позитивний ідеал” [11, 139]. Тобто картини співіснування й рослин, і птахів постають асоціативним позначенням людської сім’ї.

Трактування, близьке до поданого й запропоноване М. Ігнатенком, ґрунтується на розгляді “сновидчого” посилання як різновиду “онтологічної” алюзії [4, 4]. Тематику строф зіставлено з етапами “шлюбного щастя”, про яке мріяв Шевченко. Це заручини, зумовлені взаємним коханням (1-а строфа); сприятливий побут (2-а строфа); сподівання на вдячність нащадків (3-я строфа). Окреслене тлумачення можливе лише в разі застосування біографічного методу аналізу.

Доцільно вести мову і про те, що в інтерпретованому творі проблематизовано бачення природної гармонії (див.: [11, 139]). У відповідному ракурсі паралелізм, покладений в основу поезії, базується на таких концептах, як досконалість рослинного пейзажу, злагоджена розмова пташок, співзвучність настроїв дівчини та батьків. У розкритті центральної теми можна спостерегти різнорівневість художнього світу. У 1-й строфі змальовано безпосередньо природу (рослинність). Образ природної спільноти (сім’я птахів) подано у 2-й

строфі. 3-ю строфу спрямовано на акцентування в людському соціумі рис “другої природи”, тобто самодостатнього явища, розбудованого за подібністю до природи, але залежного від особливих умов існування (пор.: [15, 530]). Для з’ясування розуміння гармонії, які художньо актуалізував письменник, поезію слід зіставити із загальною генологією словесних творів. В аспекті зв’язків із *конкретними прототекстами* твір ґрунтується на парафразі української пісні “Сосід уже жито сіє...” або народних пісень, схожих на згадану за формою та змістом. З огляду на *жанрову систему загалом* уточнень вимагає визнання ідилічного начала як домінантного у вірші. Фінал поезії відкритий, на що принагідно вказував Ю. Шерех [18, 41]. За сюжетом не зрозуміло, з якої достеменно причини радяться батьки. Ідеться чи про наявність кількох претендентів на одруження з дівчиною (пор. іронічно потрактований мотив вибору зятя у вірші “У перетику ходила...”), чи про відсутність нареченого (за подібністю до поезій “Якби мені, мамо, намисто...”, “Ой маю, маю я оченята...”). Цікаво, що ліричний суб’єкт названої пісні зі збірки М. Максимовича через враження від навколишньої злагоди переконується у власному безталанні, передусім – у нещасливій самотині: “У сосіда хата біла, // У сосіда жінка мила; // А у мене ні хатинки, // Ані щастя, ані жінки!” [8, 137]. // З урахуванням структури сюжету доречно звернути увагу на входження аналізованої Шевченкової поезії до автоінтертексту митця. Зокрема, за змістовими особливостями цей твір 1860 р. співвідноситься з “Думкою” (“Тече вода в синє море...”). Зв’язок між віршами підтверджено схожістю перших рядків, а також зверненням автора в обох із них до образів потоку та гирла. При цьому течія води асоціюється із життям людини, а гирло – з певним вирішальним етапом у ньому. Давнішу поезію написано з погляду чоловіка, який переживає душевну драму, покинувши рідних і кохану. Вірогідно, у досліджуваному творі означено спробу витлумачити ситуацію самотності з позиції жінки, точніше “дівчати”. Зіставлення, зумовлене тотожним образним рядом (річка, явір, лоза, дівчата, гай) і тематикою (пошук родинного щастя для жінки/чоловіка), видається також допустимим щодо інтерпретованого тексту і згаданої поезії “Над Дніпровою сагою”. Зауважені риси не дають підстав для спростування ідилічної сутності вірша “Тече вода з-під явора...”. У поезії засвідчено елементи романтичного світогляду, притаманного Шевченкові впродовж тривалого часу. У такій формі самосвідомості, на відміну від просвітницької, людину не підпорядковано світові [7, 23]. Тобто гармонія у природі мислиться ідеалом, про втілення якого у своєму житті людина завжди може тільки мріяти. Мотив страждання через нещасливе кохання, відповідний одному із прочитань останнього епізоду шевченківського твору, розкрито й в античних ідиліях (див.: [2, 121, 123]). Значущі відхилення від картин цілковитої злагожденості наявні й у Шевченкових віршах, найпоєднаніше зарахованих до ідилій. Наприклад, у поезії “Садок вишневий коло хати...” соловейко, символізуючи надмір природної стихії, “заважає” матері “научати” [16, 17], а згодом відпочивати.

Отже, у розглянутій поезії узагальнено низку властивостей Шевченкового доробку, що постав після заслання. Серед них істотним є автобіографічне начало, реалізоване шляхом моделювання ідилічного часопростору із центральним образом родини. Художню дійсність змальовано із задіянням семантичних (іконіка природного світу, міфеми помежив’я) і формальних (наспівний вірш, упізнавані стилістичні фігури) складників фольклорних творів. Водночас автор розгортає сюжет, фінал котрого можна трактувати як відкритий.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Войтович В.* Українська міфологія. – К.: Либідь, 2002. – 664 с.
2. *Гаспаров М.* Вергилий, или Поэт будущего // *Гаспаров М.* Об античной поэзии: Анализы, интерпретации, характеристики. – СПб.: Азбука, 2000. – С. 110-147.
3. *Дідківська Л.* Гармонія композиційної форми поетичних творів Т. Г. Шевченка // *Дослідження творчості Т. Г. Шевченка.* – К.: НМК ВО, 1992. – С. 184-193.
4. *Ігнатенко М.* Алюзія в словесній творчості Тараса Шевченка // *Дивослово.* – 1999. – № 2. – С. 4-8.
5. *Іларіон, митрополит.* Дохристиянські вірування українського народу. – К.: Обереги, 1991. – 424 с.
6. *Колесса Ф.* Студії над поетичною творчістю Т. Шевченка // *Колесса Ф.* Фольклористичні праці. – К.: Наук. думка, 1970. – С. 172-267.
7. *Ляпина Л.* Человек и мир в поэзии пушкинской апор // *Ляпина Л.* Лекции о русской лирической поэзии: Классический период. – СПб.: Петербург. Ин-т печати, 2005. – С. 22-35.
8. *Малороссийские песни,* изданные М. Максимовичем. – М.: Типография Августа Семена при Императорской медико-хирургической академии, 1827. – 234+XXXVI с.
9. *Мифы народов мира:* Энциклопедия: В 2 т. / Гл. ред. С.А. Токарев. – М.: Сов. Энциклопедия, 1991–1992. – Т. 1. – 1991. – 671 с.
10. *Мифы народов мира:* Энциклопедия: В 2 т. / Гл. ред. С.А. Токарев. – М.: Сов. Энциклопедия, 1991–1992. – Т. 2. – 1992. – 719 с.
11. *Пустова Ф.* Жанрове багатство “Кобзаря” // *Збірник* праць сімнадцятої наукової шевченківської конференції. – К.: Наук. думка, 1970. – С. 104-140.
12. *Росовецький С.* Тарас Шевченко і фольклор. – К.: Київський університет, 2011. – 415 с.
13. *Сидоренко Г.* Стиль пісенних творів Шевченка // *Збірник* праць двадцять першої і двадцять другої наукових шевченківських конференцій. – К.: Наук. думка, 1976. – С. 113-123.
14. *Слухай Н.* Психологічні асоціації східних слов'ян у художньо-мовній творчості Тараса Шевченка // *Слухай Н.* Світ сакрального слова Тараса Шевченка. – К.: Агрармедіагруп, 2011. – С. 54-75.
15. *Философский энциклопедический словарь* / [апо. Л. Ильичёв и др.]. – М.: Сов. Энциклопедия, 1983. – 840 с.
16. *Шевченко Т.* Збір. тв.: У 6 т. (вид., автентичне 1–6 томам “Повного зібрання творів у дванадцяти томах”). – К.: Наук. думка, 2003. – Т. 2: Поезія 1847–1861. – 784 с.
17. *Шевчук В.* Родина // *Теми і мотиви поезії Тараса Шевченка* / Упоряд. Н. Чамата. – К.: Наук. думка, 2008. – С. 213-232.
18. *Шерех Ю.* 1860 рік у творчості Тараса Шевченка // *Шерех Ю.* Пороги і запоріжжя: Література. Мистецтво. Ідеології: У 3 т. – Харків: Фоліо, 1998. – Т. 3. – С. 29-51.

Отримано 3 червня 2013 р.

м. Київ